

**РУМУНСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ:
ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ**

Сату Маре, 1999. — 678 с.

В основу рецензованого збірника наукових праць покладені матеріали міжнародної наукової конференції “Румунсько-українські відносини: історія і сучасність”, що проходила в румунському місті Сату Маре 26—29 листопада 1998 р. Організаторами конференції, в якій взяли участь провідні науковці України, Румунії, Угорщини та Італії, виступили Інститут історії України НАНУ, Науково-дослідний інститут карпатознавства Ужгородського державного університету, Міністерство культури Румунії та Історичний музей повіту Сату Маре.

Матеріали збірника згруповані по трьох тематичних розділах — “Археологія”, “Історія” та “Культура цивілізацій”. Збірник відкривається узагальнюючою, методологічного характеру статтею академіка Румунської академії наук А. Зуба “Французький вплив і державний централізм у Південно-Східній Європі”, у котрій простежуються історичні процеси, що мали місце в європейських країнах після буржуазної революції у Франції кінця XVIII ст. На думку автора, одним із найважливіших наслідків Великої Французької революції був централізм, який в загальному передбачав “зменшення ролі місцевої специфіки, приймаючи за основу ідею збереження єдності нації” (с. 11). Аналізуючи сучасні історичні процеси в Європі, А. Зуб переконаний, що “вся Європа на рубежі століть продовжує залишатися одним регіоном, а тому політичні лідери європейських країн повинні з цим рахуватися. Процесу консолідації повинна сприяти позиція Ради Європи” (с. 15).

У розділі “Археологія” вміщені 9 доповідей провідних фахівців України, Румунії, Угорщини. Е. А. Балагурі (Ужгород) у статті “Аспекти культурно-історичного розвитку населення Верхнього Потисся в II тис. н. е.” аргументовно довів, що Верхньотиський регіон на деяких етапах стародавньої історії відіграв роль зв’язуючої ланки між Центральною і Східною Європою, маючи особливе значення в період розселення племен у Східнокарпатському ареалі. Тут в епоху неоліту формувалися землеробські культури, які беруть свої витоки в Балкано-Дунайському світі. Через це у Верхньому Потиссі прискорився процес становлення і поширення виробничих форм економіки. Саме тут відбувається переплетення культурних досягнень етнічних спільнот Східної і Південно-Східної Європи (с. 63). На думку Е. А. Балагурі, “в складному калейдоскопі етнічної популяції в Карпато-Дунайському басейні носії культури Гава-Голігради Верхнього Потисся і Прикарпаття займали контактну зону. Вони мали безпосередні відносини з праслов’янською зоною і це відіграло визначальну роль в їх культурно-історичному розвитку в наступних століттях” (с. 68).

І. О. Прохненко (Ужгород) запропонував розроблену ним “Карту поширення городищ XII—VIII ст. до н. е. Верхнього Потисся” (с. 77—82), яка дає можливість з’ясувати особливості їх поширення у межах досліджуваного періоду. Дослідник вважає, що на сьогоднішній день слід виділити два регіони компактно розміщених груп пам’яток: городища Кошицької улоговини і межиріччя Серне та Боржави (с. 78). Румунський археолог І. Неметі у статті “Пізній гальштат і латенська епоха зони Карей” на основі знахідок з Саніслеу-Лівади, Пішкольта, Він Веке, Ветіша, Чумешті зробив висновок, що “носії культури Гава-Голігради проживали на північ від річки Муреш ще до появи східнокарпатських елементів” (с. 95—100). З пізнього гальштату відомо 12 місцезнаходжень, що датуються серединою V і VI ст. до н.е. Близько 335 р. в цьому регіоні з’являються кельти.

Етнополітичні аспекти історії населення Верхнього Потисся I тисячоліття до н. е. розглянув у своїй розвідці В. Г. Котигорошко (Ужгород). Дослідження, проведені вченим за останні два десятиліття на території Карпатського ареалу, дали йому можливість припустити, що в кінці IV — на початку V ст. н. е. частина фракійського населення була витіснена в гори, частина знищена, а окремі племена захоплені хвилею переселення. Ймовірно, з цими подіями пов'язана поява не раніше другої половини IV ст. н. е. групи пам'яток карпатських курганів. Занедбані верхньотиські землі тільки з початком VI ст. н. е. поступово заповнюються новим етносом — носіями ранньослов'янської культури, з якими пов'язана середньовічна історія регіону (с. 113).

А. Матей та І. Стангу (Румунія) у статті “Житло пізнього періоду переселень із Залеу, Валя Мицей (повіт Селеш)” (с. 119—123) на основі дослідження 56 ям, датованих епохами неоліту, бронзи, латенського і римського часів, прийшли до висновку, що на території Лазур-Пішкольт слов'янське поселення датується другою половиною VII ст. н. е. І. Стангу у змістовній пошуковій розвідці “Нове ранньослов'янське поселення в долині Нижнього Сомеша (Кулгу, Маре-Золмедо, с. Кулчу, повіт Сату Маре)” датує знахідки останньою третиною VI ст. н. е. і першою половиною VII ст. н. е. (с. 127—148).

Найповніше у збірнику представлена історична тематика українсько-румунських відносин. І. Драган (Румунія) в статті “Румунські умовно-титоловані особи на початку XVI ст.” доводить, що поряд з “дійсними нобілами” існувала численна категорія титулованих осіб з дещо обмеженим статусом. Становище останніх визначалося тільки у відповідних доменах і зумовлювалося обов'язковістю їх перебування на визначеній території. В окремих випадках вони, за згодою володаря, могли одержати статус “дійсного нобіла”. До цієї категорії відносилися також кенези і воеводи. В документах XVI ст. вказана категорія згадується під назвою “*nobilis predaalis*” (с. 157—168).

А. Русу (Румунія) об'єктом свого дослідження обрав Грушівський монастир, який був одним з важливих православних центрів релігії та культури у Південно-Східній частині Угорського королівства протягом XIV—XVII ст. За участю Сатумарського історичного музею (Румунія) та Ужгородського державного університету протягом 1997—1998 рр. здійснені археологічні дослідження в с. Грушеві (Тячівський район Закарпатської області). Українські та румунські археологи розкопали руїни кам'яної церкви та дерев'яної забудови XVI—XVII ст. Найближчим часом результати цієї спільної археологічної експедиції будуть опубліковані окремо. Деякі українські дослідники, зокрема О. М. Орос (Ужгород), припускають, що на території Грушівського монастиря могла знаходитися перша в Європі друкарня. Тоді слід вважати, що книгодрукування виникло ще до Івана Федорова (детальніше див.: О р о с О. Започаткування слов'янського книгодрукування при Грушівському монастирі. — Ужгород, 1995). Однак археологічні розкопки не підтвердили твердження О. М. Ороса. Дана проблема продовжує залишатися відкритою.

В центрі уваги М. Діаконеску (Румунія) — постать до цього часу невідомого мукачівського єпископа Гавриїла, який, на думку автора, постійно відстоював інтереси місцевого русинського населення (с. 175—184). Дослідник переконливо довів, що Грушівський монастир у 1530—1540-х рр. мав повну автономію і лише в 1553—1555 рр. у Грушеві документи фіксують появу румунського єпископа.

Церковній тематиці присвячена стаття В. І. Фенича (Ужгород) “До питання про історію взаємовідносин між єпископами Мукачева і мараморось-

кими православними центрами (1391—1733 рр.)”. Вчений констатує, що досить тривалий час відносини між єпископами Мукачєва та іншими православними центрами південнокарпатського регіону були далеко не простими. На них позначилася відсутність чіткого юридичного статусу двох найбільших осередків православ’я на Закарпатті — Мукачівського монастиря св. Миколая на Чернечій горі та Грушівського монастиря св. Михаїла-архангела поблизу с. Апші. Не можна відкидати і той факт, що Ужгородська унія 1646 р. була проголошена в західній частині Мукачівської єпархії, а тому марамороськими православними центрами — Грушівським і Углянським монастирями вона не була прийнята (с. 192). В. І. Феніч відзначив, що Мараморощина й надалі продовжувала залишатися серйозним “опонентом” церковної політики мукачівських єпископів, що проявилось, зокрема, в русі за повернення до православ’я (в 40—60-х рр. XVIII ст.) та відродженні православної церкви на Закарпатті на початку XX ст.

В. І. Ілько (Ужгород) у розвідці “Деякі питання історії Мараморощини доби феодалізму (до середини XIX ст.)” зупинився на символіці Марамороського комітату та його п’яти коронних міст, статусі, правовому та суспільно-економічному становищі останніх, торкнувшись також деяких питань з історії Грушівського та Углянського монастирів (с. 201—212). П. Данку (Румунія) простежив процес заселення русинами теперішнього повіту Сату Маре протягом XIV—XVIII ст. Аналізуючи списки кріпаків, автор констатував, що “чисельність рутенів, які прибули на протязі XIV ст., була незначною. Впродовж 1565—1574 рр. у комітаті налічувалася 61 сім’я слов’янського походження, а в 1775 р. — 198 сімей. Рутени (ймовірно, вихідці з Галичини і Волині. — М. В.) заселяли такі села, як Бочкеу, Тарна Міке, Тарна Мате, Валя Саке, Турулунг” (с. 214—217).

Окремі статті наукового збірника присвячені визначним постатям української історії. М. І. Блецкан, О. В. Хоменко, Т. І. Хоменко (Ужгород) у повідомленні “Петро Могила як реформатор церкви” справедливо відзначили, що “митрополит Петро Могила залишається в історії української церкви як ієрарх справді єкуменічного мислення, беззастережно відкритий як Заходу, так і Сходу” (с. 219). Необхідно погодитися з авторами, що звернення до славної минувшини Києва, єкуменічна толерантність перетворювала Києво-Могилянську академію на релігійний та культурно-політичний центр Русі, а самого митрополита, молдаванина за походженням, — на фактичного лідера “руської” нації. Щоправда, навіть в Україні його діяльність була обмежена переважно православними землями, а в іншій частині митрополії продовжували втримуватись могутні впливи уніатської церкви. Русь залишилася поділеною, і ця проблема надзвичайно непокоїла Петра Могили аж до його смерті в 1647 р. (с. 226).

Постать українського гетьмана Івана Мазепи перебувала в центрі уваги румунського історика Н. Раеляну (“Карл XII і Іван Мазепа в Молдові”) та українського вченого В. М. Рички (“Румунський слід Івана Мазепи”). Якщо в першій статті наводяться, як правило, загальновідомі факти, то В. М. Ричка по-новому розмірковує про останні дні життя українського гетьмана. “Можливо, далекоглядний гетьман, — пише автор, — передбачаючи ворожі помисли своїх недругів, розпорядився перед смертю виготовити дві домовини. Наказавши справжню надійно заховати, Мазепа міг вдатися до інсценізації своєї смерті та поховання в Бендерах й, перебравшись таємно до Галацу, доживав тут віку. ...У цьому зв’язку вельми симптоматичною є і дата смерті Мазепи, що її наводить молдовський хроніст Миколає Костін, — 18 березня 1710 р. (!). Відтак український гетьман мав би досить часу для того, щоб надійно залагодити справу зі своїм справжнім похованням, подбавши в такий хитромудрий спосіб про свій

вічний спочинок” (с. 258). Однак намагання знайти румунський слід Івана Мазепи продовжуються. Заслужує на увагу переконання В. М. Рички, що тільки “об’єднання зусиль вчених наших країн (України і Румунії. — М. В.)... буде сприяти подальшим науковим пошукам, що дозволить розгадати зрештою таємницю могили Івана Мазепи і поставити останню крапку у цьому, великої інтелектуальної привабливості, історичному детективі”.

“Роль і місце німецької колонізації в соціально-економічному і культурному розвитку Карпатського регіону” охарактеризував Г. В. Павленко (Ужгород) (с. 276—280), а соціально-економічне та етнополітичне життя Північної Буковини під владою Габсбургів наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. — В. Є. Задорожний (Ужгород) (с. 291—296). Румунський дослідник В. Чуботе у статті “Канонічна візитація Єгерського Римокатолицького єпископа в Угочанському комітаті (1748 р.)” наводить відомості про населення 71 парохій, що дає можливість переглянути дані не тільки про релігійну приналежність жителів, а й у більшості випадків встановити їх національність (с. 281—290).

Міжвоєнний період відображений у статтях Р. Сіукеану (Румунія), М. І. Павленка (Київ), К. Букета (Румунія), М. М. Вегеша і В. Л. Боднара (Ужгород), В. В. Марини (Ужгород). Цікавою у всіх відношеннях є стаття М. І. Павленка “Політика уряду Румунії щодо інтернованих частин армії УНР. 1920—1923 рр.”, в якій автор увів до наукового обігу переважно нові архівні документи. Їх аналіз дав можливість ученому стверджувати: “По-перше, румунська сторона аж ніяк не опікувалася національними інтересами українців, а дбала про власні. Справжньою метою Румунії було прагнення використати українські військові формування у протистоянні з більшовиками, а не сприяти українському державотворенню. По-друге, румунська влада не спроможна була на належному рівні матеріально забезпечити інтернованих, оскільки її економічні і фінансові можливості були істотно обмежені внаслідок лихоліть Першої світової війни. Нарешті, для більшості мешканців таборів частіше більш злободенною ставала проблема виживання, аніж політичні міркування” (с. 304).

К. Букет (Румунія) у статті “Українські іредентські центри і Румунія (1920—1940 рр.)” називає країни, які тією чи іншою мірою загрожували суверенітету Румунії. До таких він справедливо відносить Угорщину. Аналогічними іредентськими центрами, на думку вченого, були також Польща, Німеччина і бандерівське крило ОУН, з чим важко погодитися. Після проголошення Карпатської України, стверджує автор, сюди перемістився центр українського іредентизму. К. Букет помилково відзначає, не наводячи належних аргументів, що А. Бродій, а згодом А. Волошин бажали одержати дозвіл Гітлера на анексію Буковини та Мараморощини. Автор пише, що нібито “з цією метою 40 тисяч українських юнаків були включені Гітлером до батальйонів СС” (с. 309). Є всі підстави вважати, що протягом всього міжвоєнного періоду Чехословаччина і Карпатська Україна (в тому числі й ОУН) мали дружні стосунки з Румунією. Однак, як тільки стало зрозуміло, що ЧСР перестала існувати як держава, Румунія висунула свої вимоги до Угорщини з приводу окремих населених пунктів Закарпаття (с. 344).

Румунсько-українські відносини періоду Другої світової війни та після її завершення відображені в статтях І. Нікуліцу (Румунія) “Адміністративно-територіальний устрій Трансністрії (1941—1944 рр.)” (с. 321—341), Д. Сандру (Румунія) “Буковина і Мараморощина в планах української іреденти (1940—1947 рр.)” (с. 349—374), І. І. Вовканича, В. В. Марини, І. М. Сюська (Ужгород) “Населення Закарпаття і Східної Словаччини у

“Великому переселенні народів” після Другої світової війни: оптація 1945—1947 рр.” (с. 375—407), І. І. Вовканича “Спільне і особливе в еволюції Чехословаччини, Румунії та інших держав Східної Європи від демократії до диктатури у 1944—1948 рр.: сучасна історіографія” (с. 409—428).

Українсько-румунські відносини на сучасному етапі дістали своє досить ґрунтовне відображення в статтях І. Ф. Короля і М. М. Палінчака (Ужгород) “Антитоталітарний рух в Україні і Румунії: загальне і особливе” (с. 314—320), С. В. Кульчицького (Київ) “До історії становлення сучасного українсько-румунського кордону” (с. 429—436) і С. В. Віднянського (Київ) “Українсько-румунські відносини у загальноєвропейському контексті” (с. 445—452). “Передача Бессарабії і північної Буковини Радянському Союзу, — відзначав С. В. Кульчицький, — була стопроцентно легітимізована Паризьким мирним договором. Румунія в лютому 1947 р. змушена була укласти його з Об’єднаними Націями, які одержали перемогу у війні. Паризький мирний договір становить ланку в цілісній системі післявоєнного європейського устрою, непорушність якого закріпили Гельсінські угоди” (с. 434). У договорі між Україною і Румунією, укладеному 2 червня 1997 р., чітко визнано, що обидві сторони не мають одна до одної територіальних претензій. На думку С. В. Віднянського, “зовнішньополітична стратегія як України, так і Румунії спрямована на залучення до процесу європейської інтеграції, широкий розвиток співробітництва з Європейським Союзом та Північноатлантичним альянсом. Тому потреби взаємодії з європейськими та трансатлантичними структурами вимагатимуть подальшої гармонізації українсько-румунських відносин та здатності знаходити ефективні компромісні рішення складних проблем, що заторкають життєво важливі національні інтереси” (с. 449—450). М. П. Макара та В. І. Опіярі (Ужгород) з’ясували роль Ужгородського державного університету в розвитку українсько-румунських зв’язків у галузі науки і освіти (с. 459—464).

Культурологічна тематика в рецензованому збірнику представлена працями О. П. Реєнта і О. С. Рубльова (Київ) “Релігійний чинник у формуванні української нації” (с. 479—482), Ю. А. Пінчука (Київ) “Слов’янство і Україна в концепції кирило-мефодіївця Миколи Костомарова” (с. 483—488), Луки Калві (Італія) “Полемічні праці Михайла Росвигівського-Андрели” (с. 489—502), І. Удварі (Угорщина) “Відомості про етнографічну діяльність Гядора Стрипського” (с. 513—542), Е. Павела (Румунія) “Споріднення в румунських і українських новорічних народних масках” (с. 547—556), М. О. Беленя (Ужгород) “Впливи архітектурних стилів і їх елементів на дерев’яну архітектуру Карпатського ареалу” (с. 557—562), І. М. Сенька (Ужгород) “Фольклорний образ опришка українського і румунського народів Г. Пинті” (с. 563—572), В. І. Пічкаря і М. І. Талапканича (Ужгород) “З історії розвитку народного одягу на Закарпатті” (с. 573—577).

В. С. Чишко (Київ) у статті “Методологічні основи створення біографічного словника “Румуни в Україні” (с. 543—546) вніс пропозицію про необхідність збирання біографічної інформації про видатних діячів українського і румунського національного відродження. “У словнику “Румуни в Україні”, — зазначає автор, — вперше буде подано перелік осіб, що були носіями румунської культури й відомі за писемними історичними джерелами, а також велика кількість біографій нової доби, які висвітлюють найяскравіші постаті серед українських румун та румун, що перебували в Україні і за наслідками своєї діяльності спричинили ті чи інші події, що мали непересічне значення для історії й культури України або румун України” (с. 544). Безперечно, перше слово тут належить Інституту біогра-

фічних досліджень Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України, який очолює В. С. Чишко.

Високо оцінюючи збірник, хотілося б висловити деякі зауваження загального характеру. Враховуючи той факт, що матеріали опубліковані українською, румунською, угорською та англійською мовами, бажано було по завершенні статті подати більш ґрунтовні анотації англійською мовою. На жаль, до цілого ряду, здавалося б, змістовних публікацій анотації настільки короткі, що не дають можливості збагнути навіть суть статті. Це робить збірник малодоступним для масового читача. У ньому відсутня єдина уніфікація, є численні неточності в поданні прізвищ авторів, стилістичні огріхи тощо. Окремі статті як українських, так і зарубіжних дослідників мають описовий, а часом загальновідомий характер, не претендуючи на наукову новизну. І нарешті, неповно представлена культурологічна рубрика.

Незважаючи на висловлені зауваження, вихід у світ наукового збірника “Румунсько-українські відносини: історія і сучасність” необхідно розцінювати як першу ластівку в налагодженні українсько-румунських наукових стосунків. Обидва європейські народи, в чому переконують матеріали, вміщені в збірнику, мають багату історію і культуру, багатовікове співіснування, яке заслуговує на скрупульозне і всебічне наукове висвітлення.

М. М. ВЕГЕШ (Ужгород)